BERT VAN DER ZWAN (RED.) E.A., *IN DIENST VAN BUITENLANDSE ZAKEN, ACHTTIEN PORTRETTEN VAN AMBTENAREN EN DIPLOMATEN IN DE TWINTIGSTE EEUW.* (BOOM: AMSTERDAM, 2008), 308 BLZ., € 24,50.

In de subtitel wordt gesproken van ambtenaren en diplomaten. Nu zijn alle diplomaten in de twintigste eeuw natuurlijk ambtenaar, alleen hebben sommigen wat meer aanleg voor het functioneren als zodanig dan anderen. Vrijwel alle besproken heren barsten tijdens hun loopbaan met enige regelmaat uit hun zelfverkozen keurslijf. De aandacht daarvoor is dan ook de charme van dit boek.
Veel vooroordelen over Buitenlandse Zaken worden bevestigd. Het departement staat vrij los van de rest van Nederland en men houdt zich niet bezig met wat de eigen bevolking over het buitenlands beleid denkt. Ivoren torens bieden bescherming tegen relativering van de eigen positie en het valt voor BZ ook niet mee dat Nederland geen grote mogendheid is.
Soms heeft het slechte contact met wat er in het eigen land leeft ernstige gevolgen, zoals in de relatie met Indonesië en hoewel dat hier niet aan de orde komt, ook in de tijd van het referendum over de Europese Grondwet. In het eerste geval is er door tal van diplomaten en andere ambtenaren uitstekend onderhandeld om de resultaten daarvan telkens weer te zien sneuvelen door het onbegrip van de vaderlandse politiek en haar achterban. In het tweede geval kon BZ zich eigenlijk niet voorstellen dat men in de rest van Nederland al lang niet meer kritiekloos ten opzichte van de EU stond.
Aanvankelijk was een adellijke titel, of tenminste afkomst uit de gegoede burgerij, een duidelijk voordeel voor degene die bij BZ wilde werken. Na de Tweede Wereldoorlog begon dat langzaam te veranderen. Onder invloed van ervaringen opgedaan in de Tweede Wereldoorlog kwamen er op BZ mensen met idealen werken die zich met hart en ziel voor de Europese zaak, of het trans-Atlantisch bondgenootschap, wensten in te zetten. Het leek wel alsof de kwaliteit van de mensen steeds beter werd.
In dienst van Buitenlandse Zaken is geschreven door verschillende prominente historici die aan diverse universitaire instellingen en instituten zijn verbonden. Deze bundel is een vervolg op twee eerder verschenen boeken over de ministers van Buitenlandse Zaken in de negentiende en twintigste eeuw.

Dirk Erdman

REMCO ENSEL, *ALLEEN TIJDENS KANTOORUREN.* (VANTILT: NIJMEGEN 2008), 176 BLZ., € 14,95.

Het omslag belooft veel goeds: foto's van 'Debiteuren/Crediteuren' en 'the Office', maar ook Kafka, Nescio en Voskuil, de films *Fight Club* en *The Secretary* worden genoemd. De films behoren tot mijn favorieten, Nescio vond ik op de middelbare school geweldig en daar ik als archivaris op de Radboud Universiteit werk, mocten de werelden van Kafka en Voskuil wel heel herkenbaar zijn. Als dan ook nog blijkt dat Ensel op hetzelfde kantoor werkt als ondergetekende, waar inderdaad 'het licht automatisch dooft als je te lang stilzit' is de euforie compleet: dit wordt een feest van herkenning!
'Kleine cultuurgeschiedenis van het *kantoorleven*' luidt de ondertitel van Ensels boek. Het kantoorleven is een relatief nieuw fenomeen. In de zestiende en zeventiende eeuw werden (overheids)administraties nog vooral door de daarvoor verantwoordelijke functionarissen thuis gedaan en bewaard. De uitbreiding van centrale overheden en de schaalvergroting van bedrijven vroegen echter om een gigantische uitbreiding van administratief personeel. Personeel dat zijn werk vanaf de negentiende eeuw in een steeds maar groeiend aantal kantoren verrichtte. Met deze kantoorrevolutie en de 'verkantorisering van arbeid', zoals bij Ensel te lezen is, kwam een nieuwe klasse op: die van de witteboordenwerkers. Kantoorklerken droegen een wit overhemd of een witte boord en onderscheidden zich hiermee van bijvoorbeeld handarbeiders in een overall (de *blue collar workers*). Deze nieuwe witteboordenklasse, hoewel niet of nauwelijks rijker, probeerde zich van de arbeiderskaste te

onderscheiden door de levensstijl van de gegoede middenklasse te imiteren.
Ensel behandelt in *Alleen tijdens kantooruren* een aantal aspecten van dat kantoorbestaan. De rode lijn door deze verhalen heen is het vervreemdende effect dat kantoorwerk op een mens kan hebben en de manier waarop men daarmee omgaat. Een mooi voorbeeld daarvan is de film '*Fight Club*'. Een kantoorklerk (gespeeld door Edward Norton) richt een geheime club op, waarin mannen elkaar in elkaar slaan om zo weer het gevoel te krijgen écht te leven. Bestaande kantoorklerken kozen vaak voor een wat minder gewelddadige uitvlucht: zij schreven hun frustraties van zich af, wat weer heel aardige fictie opleverde. Dat die fantasiewereld de realiteit soms akelig dicht benaderd, blijkt wel uit de beroemdste literaire werken over het leven als witteboordenman: 'Der Prozess' van Kafka en 'Het Bureau' van Voskuil. Kafka, Voskuil en ook Nescio hebben de meeste van hun dagen in een kantoor gesleten.
Ensel is zelf dit boek begonnen vanwege de fascinatie van zijn eigen transformatie tot witteboordenman. Uit welke fantasie schrok Remco Ensel wakker toen het licht op het kantoor van de Radbouduniversiteit automatisch doofde? Een droom waarin literaire ambities verwezenlijkt worden? Het soms wat duur en ingewikkeld proza uit zijn boek en het feit dat Ensel ook vier reisboeken op zijn naam heeft staan, zouden daarop kunnen wijzen. Maar hetzelfde kan van menig boekrecensent gezegd worden. Dus ook in de verholen ambities is *Alleen tijdens kantooruren* wellicht voor veel hedendaagse kantoorbewoners een feest der herkenning.

Ramses Peters

PIETA VAN BEEK, *DE EERSTE STUDENTE. ANNA MARIA VAN SCHURMAN 1636.* (MATRIJS: UTRECHT 2007, TWEEDE DRUK) 272 BLZ., € 22,00.

In deze monografie verdedigt Pieta de stelling dat Anna Maria van Schurman studente was en niet alleen maar toehoorster. Tevens wordt een fraai tijdsbeeld neergezet van studeren en geleerdheid in de zeventiende eeuw.
Anna Maria van Schurman (1607-1678) wordt door tijdgenoten als Jacob Cats, Barleus en Constantijn Huygens, erkend en gewaardeerd als zeer geleerd: de 'Utrechtse Pallas'. Zij had kennis van theologie, geschiedenis, medicijnen en wiskunde en beheerste vele talen: Duits, Frans, Nederlands, Engels, Latijn, Grieks, Hebreeuws, Syrisch, Arabisch en waarschijnlijk, in geringere mate, Samaritaans, Aramees, Perzisch en Ethiopisch. Maar dan wel weer voldoende om voor het Ethiopisch een grammatica te schrijven. Doel van al deze kennis was voor haar een beter begrip van de Bijbel en de godgeleerdheid te krijgen. Verder werd zij geroemd als dichteres en getalenteerd kunstenares in acht verschillende technieken.
In de uitsluitend door mannen beheerste wetenschappelijke wereld schreef zij gewoon mee. Anna Maria moet veel gestudeerd hebben om dit alles te bereiken. Maar ze leefde zo'n twee eeuwen voor Aletta Jacobs, die algemeen beschouwd wordt als de eerste universitaire studente. Pieta van Beek vindt echter dat Anna Maria van Schurman (1607-1678) die eer toekomt en beargumenteert dat in dit boek. Ze mag als eerste studente uniek genoemd worden, want Aletta was, veel later, de eerste van een hele golf studentes.
Wat maakte iemand in de zeventiende eeuw tot student? Er was geen verplichte inschrijving, dus was er ook geen inschrijvingsbewijs. Er waren colleges in het Latijn: openbare colleges, dispuut- en hoorcolleges en privécolleges. Bijvoorbeeld tweewekelijkse dispuutcolleges onder leiding van een professor over stellingen bij een actueel vraagstuk, zoals: hoe bezweert men de duivel? En: mogen mannen lang haar hebben en een pruik dragen? Of: betekenen de kometen iets kwaads? Wat wij nu collegegeld noemen werd niet gevraagd. Examens kende men in de begintijd van de universiteit nog niet. Na vier jaren aanwezigheid kon je promoveren of voor theologie kerkelijke examens doen. Daarna maakte je een academische reis door Europa.
In hoe verre kon Anna Maria als vrouw aan dit alles meedoen? Bij openbare colleges golden de regels van de openbare ruimte,